

**Μεταξύ αναγεννησιακού ουμανισμού και πρόδρομων μορφών Νεοελληνικής εθνικής
αφύπνισης: αναψηλαφώντας την επική παράδοση του Ομήρου
στην *Ιλιάδα* του Νικόλαου Λουκάνη (1526)**

Καλλιόπη Ντούρου*

Ήδη από τον πέμπτο αιώνα π. Χ., όπως μαρτυρεί η αποσπασματικά σωζόμενη κωμωδία¹ του Αριστοφάνη «*Δαιταλῆς*» στην οποία ένα πρόσωπο (κατά πάσα πιθανότητα ένας γιος) καλείται να εξηγήσει σε ένα άλλο (πιθανότατα τον πατέρα) κάποιες από τις λεγόμενες Όμηρου γλώτται όπως π.χ. τα *ἀμενηνὰ κάρηνα* (έκφραση που χρησιμοποιούνταν για να δηλώσει το εφήμερο της ύπαρξης των ανθρώπων), η ανάγκη για ερμηνεία των δυσνόητων λέξεων του Ομήρου είναι κάτι παραπάνω από πρόδηλο. Κατά τη διάρκεια του επόμενου αιώνα στην *Πολιτεία* του Πλάτωνα – και συγκεκριμένα στην ενότητα 393 d και εξής- βρίσκουμε μάλιστα και την πρώτη συνεχόμενη «*παράφραση*»² ενός μικρού τμήματος της *Ιλιάδας* (Α ραψωδία, στίχοι 12-42). Απέχουμε ακόμη αρκετά από τις αρχές του δέκατου έκτου αιώνα, περιόδου κατά την οποία τυπώνεται για πρώτη φορά στη Βενετία από τον εκδοτικό οίκο των αδερφών Nicolini da Sabbio η *Ιλιάδα* του Νικόλαου Λουκάνη.

Της πρώτης αυτής εξαιρετικά πολυτελούς³ για τα δεδομένα της εποχής και πλούσια εικονογραφημένης έκδοσης⁴ του 1526⁵ έπονται δύο μεταγενέστερες επανεκτυπώσεις που πραγματοποιούνται επίσης στην πόλη των τεναγών, η μία το 1603 από τον Antonio Pinelli και η άλλη το 1640 από τον Pietro Pinelli. Αν θέλαμε να περιγράψουμε με συντομία το πόνημα του νεαρού Ζακύνθιου⁶ –άγνωστου στο ευρύ κοινό- συγγραφέα, θα λέγαμε πως πρόκειται για μια

* Η παρούσα ανακοίνωση αποτελεί καρπό έρευνας στο πλαίσιο εκπόνησης διδακτορικής διατριβής στο τμήμα κλασικών σπουδών (πρόγραμμα Νεοελληνικής λογοτεχνίας) του πανεπιστημίου Harvard με θέμα την *Ιλιάδα* του Νικόλαου Λουκάνη (υπό την εποπτεία του καθηγητή Παναγιώτη Ροϊλού). Πιο εκτενές άρθρο, δημοσιευμένο στα Αγγλικά, πρόκειται να αναρτηθεί σύντομα στην ιστοσελίδα <http://scholar.harvard.edu/calliopi>

¹ *Δαιταλῆς* 233 PCG III 2.

² Ο συγκεκριμένος όρος χρησιμοποιείται από τον Franco Montanari (Montanari 1991, 223).

³ Αρχικά η έκδοση φαίνεται να χρηματοδοτήθηκε από τον Πατρινό έμπορο Ανδρέα Κουνάδη. Έπειτα όμως από τον πρόωρο θάνατο του τελευταίου το 1523, την ευθύνη της έκδοσης ανέλαβε ο πεθερός του Damiano di santa Maria. Αρχαικές μαρτυρίες για τη ζωή των δύο εκδοτών παρέχονται στο διαφωτιστικό άρθρο του Στέφανου Κακλαμάνη (Κακλαμάνης 1993, 595-605).

⁴ Η έκδοση περιλαμβάνει 138 ξυλογραφίες με την μετέπειτα επαναχρησιμοποίηση των οποίων έχει ασχοληθεί ο David Holton (Holton 1972, 371-376).

⁵ Για μία λίστα με διαθέσιμα αντίγραφα της συγκεκριμένης έκδοσης κανείς μπορεί να συμβουλευθεί την εξαιρετικά πολύτιμη μελέτη της Enro Layton (Layton 1994, 226).

Ως προς τις σύγχρονες εκδόσεις, διαθέτουμε δύο: μία ημιτελή του Émile Legrand (Legrand 1870) και μία πιστή ανατύπωση της πρωτότυπης έκδοσης από την Γεννάδειο Βιβλιοθήκη (Loukanes 1979).

⁶ Οι πληροφορίες που διαθέτουμε για τη ζωή του είναι λιγοστές. Οι περισσότεροι μελετητές θεωρούν πως κατάγεται από τη Ζάκυνθο, ενώ υπάρχουν και ορισμένοι που τον θεωρούν Κερκυραίο. Παραπέμπουμε στις ακόλουθες χρήσιμες μελέτες: (Κατραμής 1880, 248-252), (Μανούσακας 1963, 161-172), (Σάθας 1868, 135) (Legrand 1870, ζ-η), (Ζαβίρας 1972, 476-477).

Στον κώδικα Vat. Barb. 239 βρίσκουμε ένα αυτόγραφο σημείωμα-πιθανότατα γραμμένο από τον ίδιο τον συγγραφέα-βάσει του οποίου το όνομα εμφανίζεται με την ελάχιστη διαφοροποιημένη μορφή Νικόλαος Λουκάνος. Στην παρούσα ανακοίνωση χρησιμοποιούμε το όνομα Νικόλαος Λουκάνης, επειδή όλοι οι σύγχρονοι μελετητές του έργου του με αυτό τον τρόπο αναφέρονται στον συγγραφέα. Οι πιο σημαντικές μελέτες για το έργο του είναι οι ακόλουθες: (Bádenas 2002, 159-172), (Carpinato 1997, 411-440), (Carpinato 1999, 487-505), (Fischetti 1975, 11-

«νεο-ελληνική» συντετμημένη απόδοση του αρχαίου ελληνικού πρωτότυπου κειμένου σε ζεύγη τροχαϊκών οκτασυλλάβων στίχων συνοδευμένη από ένα ποίημα 478 στίχων με τίτλο «*Άλωσις ἤγουν ἔπαρσις τῆς Τροίας*» του οποίου η σύνθεση ανήκει εξολοκλήρου στον Νικόλαο Λουκάνη. Ανατρέχοντας στον κολοφώνα της έκδοσης του 1526, ενός έργου που σημειωτέον συνιστά την πρώτη απόδοση της *Ιλιάδας* που τυπώνεται σε σύγχρονη γλώσσα, πληροφορούμαστε πως ο συγγραφέας αρύεται το υλικό του, ως ένα τουλάχιστον βαθμό, από μία προγενέστερη απόδοση σε «κοινή» γλώσσα, την οποία ο ίδιος βελτιώνει προβαίνοντας σε διορθώσεις.

«*Ὁμήρου Ἰλιάς, μεταβληθεῖσα πάλαι εἰς κοινήν γλῶσσαν, νῦν δὲ διορθωθεῖσα, καὶ διατεθεῖσα συντόμως, καὶ κατὰ βιβλία, καθὼς ἔχει ἢ τοῦ Ὁμήρου βίβλος, παρὰ Νικολάου τοῦ Λουκάνου, ἔστι μὲν ἡ βίβλος πάνυ ὠφέλιμος, καὶ ὠραία τοῖς ἀναγνωσομένοις, καὶ ἐπειδὴ εἰσὶν ἐν τῇδε τῇ βίβλῳ πολλαὶ λέξεις δειναί, ἤγουν ὀμηρικαί, ἐγένετο καὶ πίναξ, ἐν ᾧ πίνακι εὐρήσεις ταύτας τὰς ὀμηρικὰς λέξεις ἀπλῶς ἐξηγημένας, λάβετε τοιγαροῦν πάντες τὴν βίβλον, ἵνα εἰδῆτε τὰ ποικίλα κατορθώματα τοῦ Ὁμήρου.*»

Χάρη στις χρήσιμες παρατηρήσεις του Émile Legrand, του πρώτου σύγχρονου εκδότη τμήματος του έργου του Λουκάνη, που συγκαταλέγει την *Ιλιάδα* του 1526 στη σειρά “*Monuments pour servir à l’ étude de la langue néo-ellénique*”, είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε πως το λογοτεχνικό πρότυπο του Λουκάνη δεν είναι άλλο από την παράφραση της *Ιλιάδας* του Κωνσταντίνου Ερμονιακού⁷. Πρόκειται για ένα έργο χρονολογούμενο στις αρχές του 14 ου αι. που ο συγγραφέας του το αφιερώνει στον δεσπότη της Ηπείρου Ιωάννη II Κομνηνό Ἄγγελου-Δούκα και τη σύζυγό του Άννα. Παρότι ο συγγραφέας μας παραθέτει όντως εκτενή χωρία από τον Ερμονιακό αυτολεξει⁸, υπάρχουν ωστόσο στην *Ιλιάδα* του και σημαντικές παρεκκλίσεις τόσο από τον ποιητή του δεσποτάτου, όσο και από το πρωτότυπο κείμενο, το οποίο σε γενικές γραμμές ο Λουκάνης αποδίδει αρκετά πιστά στις πολυάριθμες περιπτώσεις που δεν ακολουθεί τον Ερμονιακό.

Κύριος στόχος της σημερινής παρουσίασης θα είναι η πραγμάτευση αυτών ακριβώς των αποκλίσεων σε ό,τι αφορά τον τομέα των φορμουλαϊκών επιθέτων που αποδίδονται στους Τρωαδίτες. Αντιπαραβάλλοντας χαρακτηριστικά αποσπάσματα από την *Ιλιάδα* του Λουκάνη με τα αντίστοιχα χωρία από το πρωτότυπο θα επιχειρήσουμε να κατανοήσουμε την διαφοροποίηση στη στάση του Λουκάνη ως προς τους Τρωαδίτες, και να την ερμηνεύσουμε στα πλαίσια της περιρρέουσας ατμόσφαιρας της δικής του εποχής, και πιο συγκεκριμένα των απόψεων που επικρατούν εκείνη την περίοδο στους κύκλους των ανθρωπιστών σχετικά με την καταγωγή των Τούρκων και την προβαλλόμενη σύνδεση των τελευταίων με τους Τρωαδίτες. Μέσα από μία σύντομη αναδίφηση στο ιστορικό περικείμενο των αρχών του δέκατου έκτου αιώνα, περιόδου που σημαδεύεται από τις πρώτες εκδοτικές προσπάθειες για την παραγωγή «νεοελληνικών» βιβλίων που προορίζονται για το Ελληνικό αναγνωστικό κοινό της Ελληνικής Ανατολής μα

20), (Follieri 1969, 119-130), (Layton 1994, 87-91, 183-184, 341, 547), (Legrand 1885, 188-192), (η εισαγωγή του Κωνσταντίνου Σάθα στην έκδοση Legrand 1870), (η εισαγωγή του Francis R. Walton στην ανατύπωση της πρωτότυπης έκδοσης από την Γεννάδειο Βιβλιοθήκη Loukanes 1979).

⁷ Legrand 1885, 190-191. Ένα ενδιαφέρον άρθρο για το έργο του Ερμονιακού έχει γραφεί από την Elizabeth Jeffreys (Jeffreys, 81-109).

⁸ Το φαινόμενο αυτό παρατηρείται στις δύο πρώτες ραμωδίες κι έπειτα εκλείπει σχεδόν παντελώς.

και της διασποράς, θα προσπαθήσουμε να σκιαγραφήσουμε το πέρασμα που συντελείται από τα ουμανιστικά ιδεώδη σε πρόδρομες μορφές Νεοελληνικής εθνικής αφύπνισης.

Η περίπτωση του συγγραφέα μας παρουσιάζει μάλιστα ιδιαίτερο ενδιαφέρον μιας και στην πορεία της ζωής του είναι ευδιάκριτα τα ίχνη τόσο των ανθρωπιστικών του ενασχολήσεων όσο και των κυοφορούμενων εθνικών ζυμώσεων του δέκατου έκτου αιώνα, που δεν τον αφήνουν αμέτοχο. Ένας από τους πρώτους δώδεκα μαθητές που επιλεγμένοι από τον επιφανή Ελληνιστή Μάρκο Μουσούρο είχαν την τύχη να φοιτήσουν στο Ελληνικό Γυμνάσιο της Ρώμης⁹ (Gymnasio Mediceo), ο Νικόλαος Λουκάνης γαλουχείται από νωρίς υπό την αιγίδα ενός ιδρύματος που με βάση το όραμα του εμπνευστή του Πάπα Λέοντα Γ' (1513-1521) έχει ως στόχο¹⁰ να εμφυσήσει στα παιδιά μια τέτοια ελληνογνωσία, ώστε αυτά έπειτα *‘με τη σειρά τους να συντελέσουν στη διάδοση των Ελληνικών σπουδών στους «Λατίνους»*¹¹. Νοτισμένος με την αύρα της αναγεννησιακής ζέσης για αναβίωση των κλασικών γραμμάτων, ο νεαρός σπουδαστής δεν θα αργήσει να συμμετάσχει έμπρακτα στην παραγωγή μερικών από τις πιο σημαντικές εκδόσεις του Γυμνασίου, όπως για παράδειγμα τα *Αρχαία Σχόλια στην Ίλιάδα* που τυπώθηκαν το 1517. Η ανάθεση επομένως σε αυτόν της Νεοελληνικής διασκευής της *Ιλιάδας* λίγα χρόνια αργότερα δεν εγείρει απορίες δεδομένης της ενδελεχούς γλωσσικής του κατάρτισης. Εκείνο όμως το οποίο πραγματικά χρήζει ερμηνείας είναι το ιδιόρρυθμο της στάσης του απέναντι στους Τρωαδίτες. Πριν περάσουμε σε μία εκ του σύνεγγυς ανάγνωση των ίδιων των αποσπασμάτων, είναι σημαντικό να εξετάσουμε τη λειτουργία των στερεοτυπικών επιθέτων για τους Τρωαδίτες στο ίδιο το Ομηρικό κείμενο.

Σύμφωνα με τον εμβριθή μελετητή των Ομηρικών επών Milman Parry η στερεοτυπική έκφραση ή αλλιώς φόρμουλα ορίζεται ως *«μία ομάδα λέξεων η οποία χρησιμοποιείται σταθερά εξυπηρετώντας τις ίδιες μετρικές ανάγκες προκειμένου να εκφράσει μια συγκεκριμένη ουσιώδη ιδέα»*.¹² Υπαγορευμένα, λοιπόν, σε μεγάλο βαθμό από τις μετρικές ανάγκες του δακτυλικού εξαμέτρου, τα επίθετα τα οποία χαρακτηρίζουν τους Τρωαδίτες στην Ομηρική *Ιλιάδα* κατά σειρά συχνότητας είναι τα ακόλουθα:

- 1) *ίπποδαμοι*, δαμαστές ίππων (απαντάται 22 φορές)
- 2) *μεγάθυμοι*, γενναίοι και ευγενείς (11 φορές)
- 3) *υπέρθυμοι*, τολμηροί (7 φορές)
- 4) *αγέρωχοι*, αρχοντικοί (5 φορές)
- 5) *φιλοπτόλεμοι* (3 φορές)
- 6) *αγανοί*, ένδοξοι (3 φορές)
- 7) *άσπισται*, πολεμιστές που κρατούν ασπίδα (3 φορές)
- 8) *χαλκοχίτωνες* (2 φορές)
- 9) *μεγαλήτορες*, ανδρείοι (2 φορές)
- 10) *αίχμηταί*, πολεμιστές που μάχονται με δόρατα (1 φορά)

⁹ Περισσότερα στοιχεία για το Ελληνικό Γυμνάσιο της Ρώμης περιλαμβάνονται στις εξής μελέτες: (Fanelli, 379-393), (Barberi & Cerulli 1972, 61-76), (Μελετιάδης 2006, 83-114).

¹⁰ Ο σκοπός του Γυμνασίου διατυπώνεται ξεκάθαρα στην επιστολή που αποστέλλει εξ ονόματος του Πάπα Λέοντα Γ' ο Pietro Bembo στον Μάρκο Μουσούρο (Μελετιάδης 2006, 83-84).

¹¹ Η μετάφραση του συγκεκριμένου τμήματος της επιστολής προέρχεται από το βιβλίο του Χάρη Μελετιάδη.

¹² Parry 1971, 272. Η μετάφραση είναι προσωπική.

- 11) ἀγήγορες, γενναίοι (1 φορά)
- 12) θωρηκταί, πολεμιστές με γερή πανοπλία (1 φορά)
- 13) κέντορες ἵππων, ιππείς (1 φορά)
- 14) εὐηφενεῖς, πλούσιοι (1 φορά)

Από τον προηγούμενο κατάλογο γίνεται αντιληπτό πως οι χαρακτηρισμοί που συνδέονται με τους Τρωαδίτες είναι είτε απλά περιγραφικοί είτε ιδιαίτερος επαινετικοί, όταν ενέχουν κάποια αξιολογική κρίση. Οι μόνες περιπτώσεις στις οποίες η αξιολόγηση των αντιπάλων δεν είναι θετική είναι ελάχιστες: τέσσερις φορές για παράδειγμα αποκαλούνται *ὑπερφίαλοι*,¹³ ενώ άπαξ τους προσάπτεται η μομφή πως είναι *ὑπερηγορέοντες*,¹⁴ δηλαδή *αλλαζονικοί*. Λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι ακόμη και οι ίδιοι οι Αχαιοί δυσφημούνται σε άλλες περιστάσεις ως *ἀνάρσιοι*,¹⁵ δηλαδή αναίσχυντοι, *δυσώνυμοι*,¹⁶ που χρησιμοποιείται για να δηλώσει αυτούς που έχουν κακό όνομα, και *ἀνάλκιδες*¹⁷, δηλαδή δειλοί, καταλήγουμε στο συμπέρασμα πως ο «Όμηρος» δεν διάκειται πιο ευνοϊκά απέναντι σε κάποια από τις δύο αντιμαχόμενες παρατάξεις.

¹³ Ήλ. 21.224 Εδώ ο Αχιλλέας απευθύνεται στον Σκάμανδρο.

Ήλ. 21.414 Στη συγκεκριμένη σκηνή η θεά Αθηνά επιτίθεται λεκτικά στον Άρη.

Ήλ. 21.459 Στο χωρίο αυτό ο Ποσειδών θυμίζει στον Απόλλωνα την ανεκπλήρωτη υπόσχεση για αμοιβή του βασιλιά Λαομέδοντα.

Οι μεγαλύτερες κατηγορίες καταλογίζονται στους Τρωαδίτες από τον Μενέλαο στους στίχους 13.620-639, όπου ονομάζονται -μεταξύ άλλων- αναίσχυντοι και παρομοιάζονται με σκύλους. Παραθέτουμε το χαρακτηριστικό απόσπασμα:

«λείπετέ θην οὕτω γε νέας Δαναῶν ταχυπόλων,

Τρῶες ὑπερφίαλοι, δεινῆς ἀκόρητοι ἀντῆς,

ἄλλης μὲν λώβης τε καὶ αἴσχεος οὐκ ἐπίδενεῖς

ἦν ἐμὲ λωβήσασθε, κακαὶ κύνες, οὐδέ τι θυμῶ

Ζηνὸς ἐριβρεμέτεω χαλεπὴν ἐδείσατε μῆνιν

Ξεινίου, ὅς τέ ποτ' ὕμμι διαφθέρσει πόλιν αἰπὴν·

οἷ μιν κουριδίην ἄλοχον καὶ κτήματα πολλὰ

μὰψ οἴχεσθ' ἀνάγοντες, ἐπεὶ φιλέεσθε παρ' αὐτῆ·

νῦν αὐτ' ἐν νηυσὶν μενεαίνετε ποντοπόροισι

πῦρ ὄλοδὸν βαλέειν, κτεῖναι δ' ἥρωας Αἰχαιοὺς.

ἀλλὰ ποθὶ σήσεσθε καὶ ἐσσύμενοί περ Ἄρηος.

Ζεὺ πάτερ, ἦ τέ σέ φασι περὶ φρένας ἔμμεναι ἄλλων,

ἀνδρῶν ἠδὲ θεῶν· σέο δ' ἐκ τάδε πάντα πέλονται·

οἶον δὴ ἀνδρεσσι χαρίζεαι ὕβριστησι,

Τρωσίν, τῶν μένος αἰὲν ἀτάσθαλον, οὐδὲ δύνανται

φυλόπιδος κορέσασθαι ὁμοίον πτολέμοιο.

πάντων μὲν κόρος ἐστί, καὶ ὕπνου καὶ φιλότητος

μολπῆς τε γλυκερῆς καὶ ἀμύμονος ὀρχηθμοῖο,

τῶν πέρ τις καὶ μᾶλλον ἐέλδεται ἐξ ἔρον εἶναι

*ἢ πολέμου· **Τρῶες δὲ μάχης ἀκόρητοι ἔασιν.**»*

Σε αυτές τις περιπτώσεις δεν συνυπολογίζουμε βέβαια τις εσωτερικές κατηγορίες που συνήθως υπάρχουν για να προκαλέσουν το φιλότιμο των συμπολεμιστών.

¹⁴ Ήλ. 4.176 Ο Αγαμέμνων εδώ συμπαραστέκεται στον αδελφό του τον Μενέλαο, μόλις αυτός πληγώνεται από τό βέλος του Πάνδαρου.

¹⁵ Ήλ. 24.365 Ο Ερμής μεταμφιεσμένος σε νεαρό άνδρα συνομιλεί με τον Πρίαμο.

¹⁶ Ήλ. 6.255 Η Εκάβη εδώ σπεύδει να προϋπαντήσει τον γιο της Έκτορα, που επιστρέφει κατάκοπος από το πεδίο της μάχης.

¹⁷ Ήλ. 15.326 Στο συγκεκριμένο απόσπασμα ο Απόλλων προκαλεί πανικό στο στρατόπεδο των Αχαιών.

Στην εξιστόρηση των γεγονότων του Τρωικού πολέμου ο κεντρικός αφηγητής δεν μεροληπτεί υπερ κάποιας πλευράς και ως επί το πλείστον τα σχόλια που διατυπώνει τόσο για τους μεν όσο και για τους δε είναι εγκωμιαστικά.

Περνώντας στο κείμενο του Λουκάνη βρισκόμαστε αντιμέτωποι με μία εντελώς διαφορετική εικόνα, καθώς παρατηρούμε ότι σε αρκετές περιπτώσεις οι Τρωαδίτες παρουσιάζονται ως *κακοί, άδικοι, άπιστοι και βάρβαροι*. Εύλογα, λοιπόν, γεννάται το ερώτημα: Για ποιο λόγο ο συγγραφέας αμελεί να αποδώσει τα θετικά επίθετα των πολεμίων, ενώ γενικότερα ενδιαφέρεται να αναπαραστήσει πολλούς ήρωες και θεούς με τα φορμουλαϊκά τους επίθετα¹⁸; Μήπως στη δική του –άμοιρη προσωδία- διασκευή οι χαρακτηρισμοί για τους αντιπάλους εξυπηρετούν «εθνικές» και όχι μετρικές πια ανάγκες; Ας εξετάσουμε μερικά από τα πιο χαρακτηριστικά αποσπάματα. Στην *Ιλιάδα* του Λουκάνη υπάρχουν τέσσερις περιπτώσεις στις οποίες οι Τρωαδίτες ψέγονται ως *κακοί*: Λουκ. 4.139, 8.221¹⁹, 10.65²⁰, 17.134.²¹ Εδώ θα ασχοληθούμε με την πρώτη αναφορά. Στο συγκεκριμένο εδάφιο ο αφηγητής επιχειρεί να αποδώσει μία εκτενή επική παρομοίωση που αφορά τον ταραχώδη τρόπο επίθεσης των εχθρών. Σε σαφή αντιδιαστολή με τους Αχαιούς, που πορεύονται ομοθυμαδόν και με απόλυτη ησυχία, οι Τρωαδίτες ομοιάζοντας με πρόβατα που βελάζουν αδιάκοπα, καθώς το γάλα τους συλλέγεται,

¹⁸ Μερικές φορές συναντούμε τα επικά επίθετα αυτούσια (π.χ. το επίθετο *λευκώλενος* για την θεά Ήρα), ενώ στις περισσότερες περιπτώσεις γίνεται προσπάθεια να επιλεγεί κάποια πιο ευνόητη λέξη που να αποδίδει εύστοχα την αντίστοιχη Ομηρική (π.χ. *ταχύπους* αντί του *ποδάρκης* για τον Αχιλλέα, *μακροβάλος* αντί του *έκατηβελέτης* για τον Απόλλωνα).

¹⁹ Η Ήρα μιλά στην Αθηνά:
Νικόλαος Λουκάνης 8.219-221
*Ω τοῦ Διὸς θυγάτηρ, τί οὐκ ἔχομεν φροντίδα
εἰς τοὺς φίλους μας Ἀργεῖους πῶς φονεύονται ἀνεπίστως
ὑπὸ τῶν κακῶν τῶν Τρώων...*

Όμηρος 8.352-355
*ὦ πόποι, αἰγιόχοιο Διὸς τέκος, οὐκέτι νῶι
ὄλλυμένων Δαναῶν κεκαδησόμεθ' ὑστάτιόν περ;
οἷ κεν δὴ κακὸν οἶτον ἀναπλήσαντες ὄλωνται
ἄνδρὸς ἑνὸς ῥιπῆ...*

²⁰ Ο Νέστωρ εμψυχώνει τους άγρυπνους φρουρούς:
Νικόλαος Λουκάνης 10.65
τοῖς κακοῖς ἐχθροῖς μας

Όμηρος 10.193
δυσμενέεσσιν (foes)
²¹ Ο Αίας μιλώντας στον Αντίλοχο:
Νικόλαος Λουκάνης 17.132-134
*Ω Αντίλοχε ἀνδρεῖε, ὕπαγε στὸν Ἀχιλλέα
ὄσον δύνασαι τρεχᾶτος, καὶ εἶπε πῶς ἐφονεύσαν
Πάτροκλον τὸν σύντροφόν του, οἱ κακοὶ ἐχθροὶ μας Τρώες...*

Ο Αίας μιλώντας στον Μενέλαο:
Όμηρος 17.652-655
*σκέπτεο νῦν, Μενέλαε διοτρεφές, αἷ κεν ἴδηαι
Ζωὸν ἔτ' Ἀντίλοχον, μεγαθύμου Νέστορος υἱόν,
ὄτρυνον δ' Ἀχιλλῆι δαΐφροني θάσσον ἰόντα
εἰπεῖν ὅτι ῥά οἱ πολὺ φίλτατος ὤλεθ' ἑταῖρος.*

επιτίθενται στους αντιπάλους τους εν μέσω ασυνάρτητου ορυμαγδού. Αντιπαραθέτοντας τα σχετικά χωρία από τον Λουκάνη και τον Όμηρο, διαπιστώνουμε πως στην *Ιλιάδα* του 1526 οι Τρωαδίτες απολυτοποιούνται αρνητικά.

Νικόλαος Λουκάνης 4.137-139
*Είδες πρόβατα και αίγας, κεκλεισμένας εἰς τὴν μάνδραν
καὶ τὸ γάλ' ἀμελγομένας, συνεχῶς βοῶσι πᾶσαι.
Οὕτως οἱ κακοὶ οἱ Τρώες, μὲ κραυγῆς ἔρχοντο τότε.*

Όμηρος 4.433-436
*ὡς τ' ὄιες πολυπάμονος ἀνδρὸς ἐν ἀλῆῃ
μυρίαί ἐστήκασιν ἀμελγόμεναι γάλα λευκόν,
ἄζηχῆς μεμακυῖαι ἀκούουσαι ὅπα ἀρνῶν,
ὡς **Τρώων** ἀλαλητὸς ἀνὰ στρατὸν εὐρὺν ὀρώρει·*

Παρόμοιος είναι ο τρόπος με τον οποίο οι υπερασπιστές της Τροίας στηλιτεύονται ως *ἄδικοι* δύο φορές: Λουκ. 6.7, 6.41²². Στο πρώτο απόσπασμα, το οποίο παραθέτουμε παρακάτω, ο αφηγητής διηγείται πώς ο Τελαμώνιος Αίας, το *ἔρκος τῶν Ἀχαιῶν*, καταφέρνει να διεισδύσει στις γραμμές των αντιπάλων. Σύμφωνα με την Ομηρική αφήγηση, ο Αίας προκαλεί ρήγματα στις τάξεις της φάλαγγας των Τρώων, ενώ ο Λουκάνης βρίσκει την ευκαιρία να προσθέσει τον δηκτικό χαρακτηρισμό *τῶν ἀδικωτάτων* για να περιγράψει πλήρως το ποιόν των εχθρών.

Νικόλαος Λουκάνης 6.6-7
*Τελαμώνιος δὲ Αἴας, πύργος μέγας τῶν Ἀργείων
πρῶτος ἔφθειρε τὴν τάξιν, τῶν ἀδικωτάτων Τρώων.*

Όμηρος 6.5-6
*Αἴας δὲ πρῶτος Τελαμώνιος, ἔρκος Ἀχαιῶν,
Τρώων ῥῆξε φάλαγγα...*

Μέχρι στιγμής στην απεικόνιση των Τρωαδιτών από τον νεαρό συγγραφέα διάχυτη είναι η αίσθηση της δυσαρέσκειας και της αποδοκιμασίας. Με το επόμενο ζεύγος επιθέτων, αυτή η αποστροφή καθίσταται λιγότερο δυσνόητη, καθώς αρχίζουμε να αντιλαμβανόμαστε τί μπορεί να κρύβεται πίσω από τον φαινομενικά ουδέτερο όρο Τρωαδίτες. Ερμηνευτικό κλειδί για την καλύτερη κατανόηση και αποσαφήνιση της λειτουργίας του παραπάνω εθωνύμου παρέχει η ουμανιστική γραμματεία του quattrocento, που βρίθει αναφορών σε *ἄπιστους* και *βάρβαρους* εχθρούς²³. Φυσικά στις πραγματείες των ανθρωπιστών-ειδικότερα όσες από αυτές

²² Ο Αγαμέμνων εδώ μεταπέθει τον Μενέλαο, που ήταν έτοιμος να υποκύψει στις ικεσίες του Αδρήστου.

Νικόλαος Λουκάνης 6.40-1
*...καλὰ σ' ὠπραζαν τὸν οἶκον
αὐτ' οἱ ἄδικοι οἱ Τρώες...*

Όμηρος 6.56-7
*ἦ σοὶ ἄριστα πεποιήται κατὰ οἶκον
πρὸς **Τρώων**;*

²³ Όπως έχει υποστηρίξει πειστικά ο James Hankins (Hankins, 121): “*Crusading propagandists of the medieval period had made use primarily of religious symbolism and stereotypes to arouse hatred of the enemy. The use of religious stereotypes in humanist war propaganda continued, but was to a large extent supplemented or replaced by stereotypes associated with the ancient distinction between the civilized and the barbarian.*” Στην περίοδο της

απευθυνόμενες στους ανώτατους ταγούς της Ευρωπαϊκής αριστοκρατίας καλούσαν σε συνένωση όλες τις Χριστιανικές δυνάμεις έναντι της μουσουλμανικής απειλής- οι απαξιωτικοί αυτοί χαρακτηρισμοί εμφιλοχωρούν ως λέξεις που προσιδιάζουν αποκλειστικά στους Οθωμανούς Τούρκους. Μεστές θεολογικών και πολιτισμικών συνυποδηλώσεων, οι συναισθηματικά φορτισμένες αυτές λέξεις μάλλον δεν έχουν παρεισφρήσει στο έργο του Λουκάνη τυχαία.

Για την ώρα ας εστιάσουμε την προσοχή μας στο ίδιο το κείμενο, που προσφέρει αρκετά παραδείγματα χρήσης τους. Πιο συγκεκριμένα, στην *Ιλιάδα* του 1526 οι Τρωαδίτες αποκαλούνται *ἄπιστοι* τέσσερις φορές (Λουκ. 4.64²⁴, 4.69²⁵, 4.105²⁶, 5.25), ενώ σε ισάριθμες περιπτώσεις τους αποδίδεται ο μειωτικός χαρακτηρισμός *βάρβαροι* (Λουκ. 2.69, 3.11²⁷, 4.135²⁸,

Αναγέννησης οι Οθωμανοί Τούρκοι παρουσιάζονται ως εχθροί τόσο σε θεολογικό όσο και σε πολιτισμικό επίπεδο. Για το συγκεκριμένο θέμα χρήσιμες είναι και οι εξής μελέτες: (Bisaha 2004), (Meserve 2008).

²⁴ Ο Αγαμέμνων εδώ συνομιλεί με τον Μενέλαο, ο οποίος μόλις έχει πληγωθεί από τον φημισμένο τοξότη Πάνδαρο. Νικόλαος Λουκάνης 4.62-64

*Ὡ Μενέλαε ἀδελφέ μου, νῦν δὴ μὲ τὸν θάνατόν σου
ἔποισα τοὺς ὄρκους τούτους, μόνον δὴ πάντων ἑλλήνων
προβαλὼνσε νὰ μαχήσεις, κατὰ τῶν ἀπίστων τρώων.*

Ὅμηρος 4.155-157

*Φίλε κασίγητε, θάνατόν νύ τοι ὄρκι' ἔταμιον,
οἶον προσήσας πρὸ Ἀχαιῶν Τρωσὶ μάχεσθαι,
ὥς σ' ἔβαλον Τρώες, κατὰ δ' ὄρκια πιστὰ πάτησαν.*

²⁵ Ο Αγαμέμνων συνεχίζει να συνομιλεί με τον Μενέλαο.

Νικόλαος Λουκάνης 4.66-69

Ζεὺς ὁ μέγας...

*Μεγάλην ποινήν δώσει, κατὰ γυναικῶν καὶ τέκνων
καὶ κατὰ ἀπίστων Τρώων...*

Ὅμηρος 4.160-162

*Εἶ περ γάρ τε καὶ αὐτίκ' Ὀλύμπιος οὐκ ἐτέλεσεν,
ἔκ τε καὶ ὀψὲ τελεῖ, σὺν τε μεγάλῳ ἀπέτισαν,
σὺν σφήσιν κεφαλῆσι γυναιξὶ τε καὶ τεκέεσσιν.*

²⁶ Ο αφηγητής διηγείται πώς οι Τρωαδίτες επιτίθενται στους Αχαιοούς, ενόσω ο μυθικός ιατρός Μαχάων θεραπεύει τον Μενέλαο. Είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσει κανείς πως οι δύο χαρακτηρισμοί *ἄπιστοι*, *ἀσπιστάων*, αν και τόσο διαφορετικοί ως προς το νόημά τους, είναι ηχητικά παρόμοιοι.

Νικόλαος Λουκάνης 4.104-106

*ἕως ἰατρὸς Μαχάων, μετὰ τῶν ἀνδρῶν τῶν ἄλλων
ἔθεράπευον ἀτρείδην, τότε οἱ ἀπίστοι οἱ Τρώες
ἐν τῇ τάξει ὀπλισμένοι, ἔφθασαν κατὰ Ἑλλήνων.*

Ὅμηρος 4.220-221

*Ὅφρα τοὶ ἀμπεπένοντο βοήν ἀγαθὸν Μενέλαον
τόφρα δ' ἐπὶ Τρώων σίχες ἦλυθον ἀσπιστάων.*

²⁷ Ο αφηγητής χρησιμοποιεί το υπερθετικού βαθμού επίθετο *βαρβαρωτάτων* για να περιγράψει τους Τρωαδίτες στη σκηνή όπου ο Πάρις μάχεται πρώτος ανάμεσα στους πολεμιστές.

Νικόλαος Λουκάνης 3.10-12

*Ὁ ἀνήρ μὲν τῆς ἑλένης, ὁ ἀλέξανδρος ὁ πάρις
ἔμπροσθεν τοῦ στρατοῦ ὄλου, τῶν βαρβαρωτάτων τρώων
ἐκαυχῶντο καὶ προμάχη...*

Ὅμηρος 3.15-16

Οἱ δ' ὅτε δὴ σχεδὸν ἦσαν ἐπ' ἀλλήλοισιν ἰόντες,

5.242²⁹). Όπως και στην περίπτωση των προηγούμενων επιθέτων, ας εξετάσουμε μερικά από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα. Στην αρχή του πέμπτου βιβλίου της *Ιλιάδας*, οι Τρωαδίτες οργισμένοι με τον Διομήδη για τον θάνατο του Φηγέα ορμούν λυσσαλέα εναντίον του. Στην Ομηρική διήγηση οι Τρωαδίτες χαρακτηρίζονται ως *μεγάθυμοι* (*γενναίοι και ευγενείς*), αλλά στην εκδοχή του Λουκάνη, αποστερούμενοι το πρότερό τους κλέος, καταλήγουν να επονομάζονται *ἄπιστοι*.

Νικόλαος Λουκάνης 5.25-27

*Οἱ δὲ ἄπιστοι οἱ Τρῶες, ἀφ' οὗ ἴδον τοὺς δύο παῖδας
ἓνα μὲν πεφονευμένον, φεύγοντα δὲ καὶ τὸν ἄλλον
ὄρμησαν κεχλωμένοι, κατ' αὐτοῦ τοῦ Διομήδους.*

Όμηρος 5.27-29

*Τρῶες δὲ μεγάθυμοι ἐπεὶ ἴδον υἷε Δάρητος
τὸν μὲν ἀλευάμενον, τὸν δὲ κτάμενον παρ' ὄχεσφι,
πᾶσιν ὀρίνθη θυμός·*

Για ποιον λόγο ο συγγραφέας μας επιλέγει να παρουσιάσει τους μυθικούς αντιπάλους με έναν τόσο αρνητικό τρόπο; Μήπως στηρίζεται σε κάποια προϋπάρχουσα αναφορά που συνδέει τους Τρωαδίτες με το συγκεκριμένο επίθετο; Η αλήθεια είναι πως στην *Ιλιάδα* εντοπίζουμε μία τέτοια συσχέτιση. Πρόκειται για μία σκηνή από το τρίτο βιβλίο (Ιλ. 3.105) στην οποία οι γιοι του Πριάμου αμφισβητούνται ως *ἄπιστοι*, δηλαδή αναξιόπιστοι. Ο προηγούμενος χαρακτηρισμός αποδίδεται στους γόνους του Τρωαδίτη βασιλιά από τον Μενέλαο λίγο πριν την μονομαχία του τελευταίου με τον Πάρι. Συγκεκριμένα, στα πλαίσια της συνθηκολόγησης για την μονομαχία ο Μενέλαος θεωρεί επιτακτική την ανάγκη επικύρωσης των ὀρκων από τον ίδιο τον Πρίαμο, μιας και τα παιδιά του κρίνονται *αναξιόπιστα*. Μήπως, λοιπόν, ο Λουκάνης επωφελεῖται της

Τρῳσὶν μὲν προμάχιζεν Ἀλέξανδρος θεοειδής...

²⁸ Ο θορυβώδης τρόπος επίθεσης των Τρώων αντιπαραβάλλεται με το σιγαλό της επίθεσης των Αχαιών.

Νικόλαος Λουκάνης 4. 134-136

*(Ἕλληνας) μετὰ σιωπῆς δὲ ὅλοι, ἔρχοντο κατὰ τῶν Τρώων·
καὶ ἐξεναντίας πάλιν, οὐτ' οἱ βάρβαροι οἱ Τρῶες
ἔρχοντο κατὰ Ἑλλήνων, μὲ πολλὴν βοήν καὶ ὕβριν.*

Όμηρος 4.429-433

*(Αχαιοί) οἱ δ' ἄλλοι ἀκὴν ἴσαν, οὐδέ κε φαίης
τόσσον λαὸν ἐπεσθαι ἔχοντ' ἐν στήθεσιν αὐδήν...
Τρῶες δ', ὡς τ' ὄϊες πολυπάμονος ἀνδρὸς ἐν αὐλῇ...*

²⁹ Η Αθηνά μιλώντας στον Δία διατυπώνει πειρακτικά σχόλια για την Αφροδίτη.

Νικόλαος Λουκάνης 5.238-242

*Πάτερ Ζεῦ τοῦτο ποῦ λέγω, ἐναντίον μὴ τὸ λάβης
ἀληθῶς ἢ Ἀφροδίτη, τὸ ὅποιον πράττει πάντα
ἦλθε εἷς τινα γυναῖκα, τῶν ἑλλήνων καὶ ὠραίαν
ὅπως νὰ τὴν καταπέσει, νὰ ἀκολουθήσει πάλιν
βάρβαρον ἢ κῆ ἄλλον πάριν, τοὺς ὁποίους πολλ' ἀγαπάει.*

Όμηρος 5.421-423

*Ζεῦ πάτερ, ἢ ρά τί μοι κεχολώσεται, ὅττι κεν εἶπω;
ἢ μάλα δὴ τινα Κύπρις Ἀχαιιάδων ἀνιείσα
Τρῳσὶν ἅμα σπέσθαι, τοὺς νῦν ἔκπαγλα φίλησε...*

αρνητικής αυτής μνείας στους γιους του Πριάμου προεκτείνοντας την εμβέλειά της, ώστε αυτή να αφορά τους Τρωαδίτες συλλογικά; Επίσης, οι Τρωαδίτες του Λουκάνη είναι απλά *αναξιόπιστοι* ή μήπως ο *αμφοτερόγλωσσος*³⁰ (διφορούμενος) όρος *ἄπιστοι* αναφέρεται έμμεσα στην έλλειψη «αληθούς» πίστης των αντιπάλων; Μήπως ο συγγραφέας μέσω του αμφίσημου αυτού επιθέτου υπονοεί τους συγκαιρινούς του *απίστους*, οι οποίοι σταδιακά έκαναν κάτι παραπάνω από αισθητή την παρουσία τους στην Ευρώπη;

Η υπόθεση γίνεται ακόμη πιο πειστική, όταν κανείς συνυπολογίσει το γεγονός ότι ο Λουκάνης χρησιμοποιεί και ένα ακόμη επίθετο που συνδέεται σταθερά με τους Οθωμανούς Τούρκους. Νωρίς στο έργο του (Λουκ. 2.69) ο συγγραφέας μάς εισάγει στη γη των εχθρών περιγράφοντάς την ως *τὴν χώραν τῶν βαρβάρων* στη σκηνή κατά την οποία ο βασιλιάς Αγαμέμνων απευθυνόμενος στο στράτευμα εμφανίζεται απογοητευμένος από την άκαρπη έκβαση της εννιαετούς πολιορκίας της Τροίας. Ενώ ο Ομηρικός Αγαμέμνων μιλά με απόλυτο σεβασμό για την *καλοκατοικημένη* πόλη της Ιλίου, ο ίδιος ήρωας στην *Ιλιάδα* του Λουκάνη δεν έχει να εκφράσει τίποτε άλλο πέρα από περιφρόνηση για μια χώρα που κατοικείται από *βαρβάρους*.

Νικόλαος Λουκάνης 2. 67-70

...ἔστι γὰρ αἰσχύνῃ τόδε

εἰς τοὺς ἅπαντας ἀνθρώπους, τόσους χρόνους νὰ σταθῶμεν

εἰς τὴν χώραν τῶν βαρβάρων, καὶ συχνὰ νὰ πολεμῶμεν

κὴ ἄπρακτοι εἰς τὰς πατρίδας, νὰ στραφῶμεν ὡς γυναῖκες...

Όμηρος 2.130-133

...ἄλλ' ἐπίκουροι

πολλέων ἐκ πολίων ἐγγέσπαλοι ἄνδρες ἔασιν,

οἷ με μέγα πλάζουσι καὶ οὐκ εἰῶσ' ἐθέλοντα

Ἰλίῳ ἐκπέρσαι εὖ ναιόμενον πτολίεθρον.

Είναι εμφανές πως εδώ έχουμε να κάνουμε με μία μεθομηρική διάκριση ανάμεσα σε Έλληνες και βαρβάρους, η οποία εφαρμόζεται αναχρονιστικά στο έπος του Ομήρου. Όπως είναι γνωστό στην *Ιλιάδα* το επίθετο *βάρβαροι* χρησιμοποιείται μόνο μία φορά³¹ για τους Κάρες στη σύνθετη μορφή *βαρβαρόφωνοι*, προκειμένου να δηλώσει μία αμιγώς γλωσσική διαφορά. Οι Τρωαδίτες αποκαλούνται *βάρβαροι*³² αργότερα, κατά το δεύτερο μισό του έκτου αιώνα π.Χ.³³, σε ένα άλλο έπος που ανήκει στον Τρωικό κύκλο και που συνήθως αποδίδεται στον Στασίνο ή τον Ηγησία, τα Κύπρια³⁴. Καθώς η ιστορία του Τρωικού πολέμου διαθλάται στους κατοπινούς αιώνες σε

³⁰ Εδώ χρησιμοποιώ την έννοια της *αμφοτερογλωσσίας* έτσι όπως αυτή αναπτύσσεται οξυδερκώς από τον Παναγιώτη Ροϊλό (Roilos 2005).

³¹ Ίλ. 2.867

³² Κύπρια 10. 7-9

Πυθόμενοι δὲ οἱ βάρβαροι τὸν στόλον ἐπιπλεῖν, σὺν

ὄπλοις ἐπὶ τὴν θάλασσαν ὤρμησαν καὶ βάλλοντες

πέτρους ἀποβῆναι ἐκώλυον.

³³ Για τη χρονολόγηση του έπους ακολουθώ τον West (West 2003, 13).

³⁴ Το έργο περιστρέφεται γύρω από τα αίτια του Τρωικού πολέμου και αφηγείται τα γεγονότα που προηγούνται της *Ιλιάδας*. Το κείμενο σώζεται σε αποσπασματική μορφή. Η σύνοψη της υπόθεσης, ερασιμμένη από την

διάφορα λογοτεχνικά είδη³⁵, ο διαχωρισμός Ελλήνων και βαρβάρων παραμένει επίκαιρος. Σχετικές μαρτυρίες αφθονούν, για παράδειγμα, στην *Εφημερίδα του Τρωικού Πολέμου* του Δίκη του Κρητικού, στην *Ιστορία για την Άλωση της Τροίας* του Δάρητος του Φρυγός, και μεταγενέστερα στη Βυζαντινή παράδοση, στη *Χρονογραφία* του Ιωάννη Μαλάλα και στο έργο του Κωνσταντίνου Μανασσή *Σύνοψις Χρονική*.

Στη διασκευή του Τρωικού Πολέμου από τον Κωνσταντίνο Ερμονιακό³⁶, ωστόσο, από την οποία ο Λουκάνης αντλεί αφειδώς σε συγκεκριμένα τμήματα του έργου του, οι ρόλοι αντιστρέφονται σε μία σκηνή που περιγράφει γλαφυρά ορισμένες από τις πιο ειδικές πράξεις βίας του πολέμου, το επίθετο *βάρβαροι* αποδίδεται για πρώτη φορά στους Έλληνες.³⁷ Είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσει κανείς πως στην εκδοχή του ποιητή του Δεσποτάτου δεν υπάρχει καμία υποτιμητική αναφορά στους Τρωαδίτες. Συντεθειμένοι στο πρώτο μισό του δέκατου τέταρτου αιώνα και αφιερωμένοι στον νέο Ιταλογενή Δεσπότη της Ηπείρου Ιωάννη II Κομνηνό Άγγελου Δούκα οι 8.800 τροχαϊκοί οκτασύλλαβοι του Ερμονιακού έχουν -όπως είναι κατανοητό- έναν εντελώς διαφορετικό προσανατολισμό, η ανάλυση του οποίου δεν προσάδει στην παρούσα ανακοίνωση.

Μα αν η *Ιλιάδα* του 1526 στηρίζεται στο κατά δύο αιώνες προγενέστερο έργο του Ερμονιακού σε έναν τέτοιο βαθμό, ώστε να είναι δικαιολογημένο να θεωρούμε πως το συγκεκριμένο ποίημα αποτελεί τη δεύτερη πηγή του συγγραφέα μας μετά τον Όμηρο, τότε είναι φυσικό να αναρωτηθούμε: Για ποιο λόγο ο Λουκάνης αποκλίνει και από τις δύο πηγές στο θέμα της παρουσίας των Τρώων; Μήπως επενδύει τον Τρωικό μύθο με σκόπιμους αναχρονισμούς; Μήπως στην *Ιλιάδα* του ο κόσμος του μύθου χρειάζεται να ιδωθεί μέσα από το πρίσμα της συγκαιρινής του πραγματικότητας; Και γιατί οι κάτοικοι της φημισμένης πόλης του Hisarlik³⁸ ανακαλούν στη μνήμη μας τόσο έντονα τους Οθωμανούς Τούρκους; Θεωρίες που επικρατούν

Χρηστομάθεια του Πρόκλου, υπάρχει σε αρκετά χειρόγραφα της *Ιλιάδας*. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το έπος, σημαντικό είναι το βιβλίο του West (Ibid., 13).

³⁵ Για μία συνοπτική παρουσίαση των βασικών έργων στη Βυζαντινή παράδοση, διαφωτιστικό είναι το άρθρο της Ingela Nilsson (Nilsson 2004, 9-34).

³⁶ Hermoniakos 1890.

³⁷ Έρμ. 22.286-288

Δυσανάκλητον τὸ γένος

τῶν βαρβάρων εἰς τὰς μάχας,

ὅταν γοῦν εἰς νίκην ἔλθουν.

Το επίθετο χρησιμοποιείται ακόμη δύο φορές: Έρμ.6.126 και Έρμ.24.63. Στο πρώτο απόσπασμα εκφράζεται το μίσος του Οδυσσέα απέναντι στον Παλαμήδη και στο δεύτερο ο χαρακτηρισμός αποδίδεται στον βασιλιά της Θράκης Πολυμήστορα.

³⁸ Όπως πολύ πειστικά υποστήριξε το 1993 ο διάσημος Γερμανός αρχαιολόγος Manfred Korfmann (Korfmann 1993, 27f.) η Τροία VI και VIIa, που βρίσκεται σε χρονολογική αντιστοιχία με την Τροία του Ομήρου, ήταν ένα φρούριο της Ανατολίας που ανήκε στον παλιό τύπο βασιλικής έδρας και κέντρου εμπορίου της Εγγύς Ανατολής. Αυτές οι πόλεις περιελάμβαναν την πρωτεύουσα των Χετταίων Boğazköy-Hattuşa (Latacz 2004, 25). Η Ίλιος ή αλλιώς Wilusa, όπως το όνομα σώζεται στην επίσημη αλληλογραφία της αυτοκρατορίας των Χετταίων, φαίνεται πως διατηρούσε φιλικές σχέσεις με την πρωτεύουσα των Χετταίων. Πολιτικά υπήρχε κάποια μορφή υποταγής της πόλης στην Hattuşa, αλλά η πόλη ήταν επίσης σε θέση να διατηρεί την αυτονομία της και ποτέ δεν υπήρξε επισήμως επαρχία της αυτοκρατορίας των Χετταίων (Ibid, 77). Σύμφωνα με τον Korfmann η τοποθεσία ερημώθηκε περί το 950 π.Χ. (Ibid, 137).

κατά τη διάρκεια του δέκατου πέμπτου αιώνα στους κύκλους των ανθρωπιστών σχετικά με την καταγωγή των Τούρκων θα μας βοηθήσουν να δώσουμε απαντήσεις στα παραπάνω ερωτήματα.

Ήδη κατά τον έβδομο αιώνα το Μεσαιωνικό Λατινικό Χρονικό που αποδίδεται στον Fredegarius διηγείται την ιστορία μίας ομάδας Τρώων προσφύγων που υπό την καθοδήγηση του “*Friga*” οδηγείται αρχικά στη Μακεδονία και μεταγενέστερα στις όχθες του Δούναβη. Μισοί από αυτούς, οι πρόγονοι των Φράγκων, μετέπειτα ακολουθούν τον “*Francio*” και μετοικούν στον ποταμό Ρήνο, ενώ οι υπόλοιποι εκλέγουν ως βασιλιά τους κάποιον “*Turchot*” και γίνονται γνωστοί ως Τούρκοι. Η σύνδεση, λοιπόν, των Τούρκων με τους Τρωαδίτες υφίσταται στον Δυτικό κόσμο από πολύ νωρίς.

Τη μεγαλύτερη διάδοσή της³⁹ ωστόσο τη γνωρίζει αρκετούς αιώνες αργότερα, και πιο συγκεκριμένα κατά την περίοδο του δέκατου πέμπτου αιώνα, όταν μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης αρχίζουν να διατυπώνονται επιχειρήματα βάσει των οποίων οι Οθωμανοί Τούρκοι παρουσιάζονται ως οι δικαιωματικοί κάτοχοι της ευρύτερης περιοχής της Τροίας και οι γνήσιοι εκδικητές των εκριζωθέντων μυθικών προπατόρων τους. Ιδιαίτερος χαρακτηριστική είναι η περίπτωση μίας πλαστής επιστολής που ο σουλτάνος Μωάμεθ Β’ υποτιθέμενα απέστειλε στον Πάπα Νικόλαο Ε’ και σύμφωνα με την οποία ο σουλτάνος εμφανίζεται ως ο δίκαιος τιμωρός των απογόνων των Αχαιών, που σε αλλοτινούς καιρούς είχαν πορθήσει την Τροία. Παρόμοιες είναι οι απόψεις που απηχούνται σε πολυάριθμα ακόμη έργα της εποχής, όπως στα Απομνημονεύματα του εφημέριου του Sir Richard Guildford που έχοντας συνοδεύσει τον κύριό του στο προσκύνημα στα Ιεροσόλυμα και έχοντας περάσει από την Τροία γράφει πως οι Τούρκοι είναι οι νόμιμοι κληρονόμοι της περιοχής λόγω της καταγωγής τους.

Τόσοι είναι εκείνοι που χρησιμοποιούν εσφαλμένα τον ηχητικά παρεμφερή όρο Τεύκροι⁴⁰ για να δηλώσουν τους Τούρκους στη διάρκεια του δέκατου πέμπτου αιώνα, που ο Πάπας Πίος Β’ (1458-1464) το 1458 αναγκάζεται να καταδικάσει το φαινόμενο στο έργο του *Europa* φερόμενος εναντίον όσων απρόσεκτα προβαίνουν σε μία τέτοια επικίνδυνη ταύτιση⁴¹. Προκειμένου να αναιρεθεί η συγκεκριμένη άποψη, μεγάλη είναι η κινητοποίηση που παρατηρείται στα επόμενα χρόνια για την παραγωγή πραγματειών που αφορούν την καταγωγή των Τούρκων, οι περισσότερες από τις οποίες καταλήγουν στο συμπέρασμα πως οι Τούρκοι είναι είτε Σκυθικής είτε κάποιας άλλης βαρβαρικής καταγωγής. Λαμβάνοντας, λοιπόν, υπόψη μας τα παραπάνω στοιχεία, θα υπήρχε περίπτωση να θεωρήσουμε πως ο Λουκάνης αγνοεί εντελώς τη συγκεκριμένη παράδοση που συνδέει τους Τούρκους με τους Τρωαδίτες;

Ολοκληρώνοντας τη σημερινή ανακοίνωση θα ήθελα να παραθέσω μία γνώμη που εξέφρασε ο Δημήτριος Δούκας σχετικά με τον μεγάλο Ελληνιστή Μάρκο Μουσούρο:

«Είναι μέσα από τις δικές σου προσπάθειες, Μουσούρε, στην ζακουστή και περιβόητη πόλη της Πάντοβας, όπου διδάσκεις δημόσια από την εκεί έδρα ως από τα ύψη θρόνου, που βλέπει κανείς να βγαίνουν κάθε χρόνο από το Πανεπιστήμιο, ως από τα έγκατα του Τρωικού ίππου, τόσοι πολλοί μαθητές τους οποίους κανείς θα μπορούσε να θεωρήσει γεννημένους στην αγκαλιά της Ελλάδας.»

³⁹ Σημαντικές μελέτες για το θέμα είναι οι ακόλουθες: (Spencer, 330-333), (Heath, 453-471).

⁴⁰ Με αυτή την ονομασία είναι γνωστοί οι Τρωαδίτες στον Δυτικό κόσμο μέσω της *Αινειάδας* του Βεργιλίου.

⁴¹ Runciman 1972, 344.

Πόσοι άραγε και τί είδους ήταν οι αναγνώστες της *Ιλιάδας* του Νικόλαου Λουκάνη; Υπήρξαν ποτέ οι ίδιοι μαχητές σε πολέμους ή *stradioti*; Κατάφερε η *Ιλιάδα* του να ταξιδέψει στην Ελλάδα ή μήπως η διάδοσή της εμποδίστηκε από απρόβλεπτους παράγοντες όπως συνάγεται από μία σημείωση που έχει σωθεί κάπου στο περιθώριο σε ένα από τα εναπομείναντα αντίτυπα του συγκεκριμένου βιβλίου και από την οποία πληροφορούμαστε πως κάποιο πλοίο που μετέφερε ένα μεγάλο αριθμό αντιτύπων δέχτηκε επίθεση από Τούρκους πειρατές που πέταξαν σχεδόν όλα τα βιβλία στη θάλασσα; Γνωρίζοντας πως ανάμεσα στους πρώτους κατόχους του έργου του συγκαταλέγονται προσωπικότητες όπως ο γνωστός Ελληνιστής Μαρτίνος Κρούσιος και ο λόρδος Μπάϊρον, θα μπορούσαμε να πούμε με σχετική ασφάλεια πως ο κόπος που κατέβαλλε ο συγγραφέας μας για να συνθέσει το έργο του σίγουρα δεν πήγε χαμένος.

Βιβλιογραφία

- Bádenas, Pedro: “Η *Ιλιάδα* του Νικόλαου Λουκάνη στην Ελληνική δημώδη γλώσσα: προβλήματα σύνθεσης και παράδοσης”. Στο Παναγιώτης Αγαπητός, Μιχάλης Πιερής (Επιμ.), *«Τ' ἀδόνιν κείνον πὸν γλυκὰ θλιβᾶται» Εκδοτικά και ερμηνευτικά ζητήματα της δημώδους ελληνικής λογοτεχνίας στο πέρασμα από τον Μεσαίωνα στην Αναγέννηση (1400-1600) Πρακτικά του 4^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Neograeca Medii Aevi* (Νοέμβριος 1997, Λευκωσία). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 2002: 159-172.
- Barberi, Francesco & Cerulli, Emidio: ‘Le edizioni greche “in Gymnasio medico ad Caballinum montem”’. In *Atti del Convegno di studi su Angelo Colocci, Jesi, 13-14 settembre 1969, Palazzo della Signoria*. Jesi: Amministrazione comunale 1972: 61-76.
- Bisaha, Nancy: *Creating East and West: Renaissance humanists and the Ottoman Turks*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press 2004.
- Carpinato, Caterina: “Le prime traduzioni greche di Omero: l’ *Iliade* di Nikolaos Lukanis e la *Batrachomyomachia* di Dimitrios Zinos”. *Atti del Secondo Incontro internazionale di linguistica Greca* 1997: 411-440.
-
- “Il “viaggio” di Achille da Venezia alla Grecia: l’ *Άλωσις ἤγων ἔπαρσις τῆς Τροίας* (1526) di Nikolaos Lukanis”. *Medioevo romanzo e orientale, Il viaggio dei testi, III Colloquio Internazionale Venezia, 10-13 ottobre 1996. Atti a cura di Antonio Pioletti e Francesca Rizzo Nervo*. Rubbettino 1999: 487-505.
- Fanelli, Vittorio: “Il ginnasio Greco di Leone X a Roma”. *Studi romani* 9 (1961): 379-393.
- Fischetti, Giuseppe: “La prima traduzione neogreca di Omero”. *Miscellanea neogreca. Atti del I Convegno Nazionale di studi neogreci* (Palermo, 17-19 maggio 1975). Palermo 1975: 11-20.
- Follieri, Enrica: “Su alcuni libri greci stampati a Venezia nella prima metà del Cinquecento”. In *Contributi alla storia del libro italiano. Miscellanea in onore di Lamberto Donati*. Firenze 1969: 119-164.
- Hankins, James: “Renaissance Crusaders: Humanist Crusade Literature in the Age of Mehmed II”. *Dumbarton Oaks Papers* 49 (1995): 111-207.
- Heath, Michael J.: “Renaissance scholars and the origins of the Turks”. *Bibliothèque d’ Humanisme et Renaissance* 41.3 (1979): 453-471.
- Hermoniakos, Konstantinos: *La guerre de Troie, poème du XIVe siècle en vers octosyllables*. Pub. d’ après les manuscrits de Leyde et de Paris par Emile Legrand. Paris: J. Maisonneuve 1890.

- Holton, David: "A Set of Sixteenth Century woodcuts in Greek popular texts". *Ελληνικά* 25 (1972): 371-376.
- Jeffreys, Elizabeth M.: "Constantine Hermoniakos and Byzantine Education". *Δωδώνη* 4 (1975): 81-109.
- Κακλαμάνης, Στέφανος: "Αρχαιακές μαρτυρίες για τη ζωή του Ανδρέα Κουνάδη και του Δαμιανού di Santa Maria". Στο Ν. Μ. Παναγιωτάκης (Επιμ.), *Αρχές της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συνεδρίου. "Neograeca Medii Aevi" (Βενετία, 7-10 Νοεμβρίου 1991)*. Βενετία: Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών της Βενετίας 1993: 595-605.
- Kassel, Rudolf, Austin, Colin: *Poetae Comici Graeci Vol. III 2, Aristophanes: Testimonia et Fragmenta*, Berlin: Walter de Gruyter 1984.
- Κατραμής, Νικόλαος: *Φιλολογικά Ανάλεκτα Ζακύνθου*. Ζάκυνθος: Αύγη 1880.
- Korfmann, Manfred: "TROIA-Ausgrabungen 1992". *Studia Troica* 3 (1993): 1-37.
- Latacz, Joachim: *Troy and Homer: towards a solution of an old mystery*. Oxford University Press 2004.
- Layton, Evro: *The sixteenth century Greek Book in Italy: printers and publishers for the Greek world*. Βενετία: Βιβλιοθήκη του Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν τῆς Βενετίας 1994.
- Legrand, Émile: *Ὁμήρου Ἰλιάς μεταβληθεῖσα πάλαι εἰς κοινήν γλῶσσαν παρά Νικολάου τοῦ Λουκάνου*. Ed. by Émile Legrand, Collection de Monuments pour servir a l' étude de la langue Néo-Hellénique (5). Ἀθήνησι: Τυπογραφεῖον Α. Κτενᾶ & Σ. Οἰκονόμου 1870.
- _____ *Bibliographie hellénique, ou Description raisonnée des ouvrages publiés en grec par des Grecs aux XVe et XVIe siècles*. Tome I. Paris 1885.
- Loukanes, Nikolaos: *The Iliad of Homer*. Reprint of the 1526 edition published in Venice with an introduction by Francis R. Walton. Athens: Gennadeios Library 1979.
- Μανούσακας, Μανούσος: «Ἡ παρουσίαση ἀπὸ τὸν Ἰανὸ Λάσκαρη τῶν πρώτων μαθητῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Γυμνασίου τῆς Ρώμης στὸν Πάπα Λέοντα Ι'». *Ὁ Ἑρανιστής* 5 (1963): 161-172.
- Μελετιάδης, Χάρης Ν.: *Αναγεννησιακές τάσεις στη Νεοελληνική λογοισόνη: Νικόλαος Σοφριανός*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Βάνιας 2006.
- Meserve, Margaret: *Empires of Islam in Renaissance historical thought*. Cambridge, Mass: Harvard University Press 2008.
- Montanari, Franco: "Tradurre dal Greco in Greco". In *La Traduzione dei testi classici: teoria, prassi, storia: atti del convegno di Palermo 6-9 aprile 1988 a cura di Salvatore Nicosia*, Napoli: M. D'Auria 1991: 221-229.
- Nilsson, Ingela: "From Homer to Hermoniakos: Some considerations of Troy matter in Byzantine Literature". *Troianalexandrina* 4 (2004): 9-34.
- Parry, Milman: *The Making of Homeric Verse: The Collected Papers of Milman Parry*, edited by A. Parry. Oxford 1971.
- Roilos, Panagiotis: *Amphoteroglossia: a poetics of the twelfth-century medieval Greek novel*. Washington, D.C.: Center for Hellenic Studies, Cambridge, Mass.: Distributed by Harvard University Press 2005.
- Runciman, Steven: "Teucric and Turci". In (Ed.) by Sami A. Hanna *Medieval and Middle Eastern studies in honor of Aziz Suryal Atiya*. 1972: 344-348.
- Σάθας, Κωνσταντίνος Ν.: *Νεοελληνική Φιλολογία: βιογραφίαι τῶν ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμπάντων Ἑλλήνων, ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς Βυζαντινῆς Ἀυτοκρατορίας μέχρι τῆς*

Ἑλληνικῆς Ἐθνεγεροσύνης (1453-1821). Ἐν Ἀθήναις: Ἐκ τῆς τυπογραφίας τῶν τέκνων Ἀνδρέου Κορομηλά 1868.

Spencer, Terence: "Turks and Trojans in the Renaissance". *The Modern Language Review* 47.3 (1952): 330-333.

West, Martin L.: *Greek epic fragments from the seventh to the fifth centuries BC*, edited and translated by Martin L. West, Cambridge, Mass.: Harvard University Press 2003.

Ζαβίρας, Γεώργιος: *Νέα Ἑλλάς, ἢ, Ἑλληνικόν Θέατρον*. Ἀθήναι: Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν 1972.